

EVELINA KRISTANOVA

The University of Economics and Human
Sciences in Warsaw, Poland

e.kristanova@interia.pl

ORCID id: <https://orcid.org/0000-0003-4935-7417>

JOURNAL OF MODERN SCIENCE

TOM 1/48/2022 str. 305-322

www.jomswsge.com

DOI: <https://doi.org/10.13166/jms/149875>

CULTURAL PROFILES OF WOMEN OF THE INTERWAR PERIOD IN THE MONTHLY MAGAZINE „RODZINA POLSKA” (1927–1939)

WIZERUNKI KULTUROWE KOBIET DWUDZIESTOLECIA MIĘDZYWOJENNEGO W MIESIĘCZNIKU „RODZINA POLSKA” (1927–1939)

ABSTRACT

While portraying women, the Warsaw-based Catholic periodical „Rodzina Polska” (*Polish Family*), published by the Pallottines between 1927 and 1939, did not limit their profile only to the role of wife and mother. The analysis of its content demonstrated their important social role and the change in their image as influenced by the political situation. The profiles of the women presented included those in various professions, with ladies being able to achieve success alongside men. Contributions were made to debates on the emancipation of women, their education, work, earnings and trade unions. At anniversaries, female cultural and social activists, writers, journalists and monarchs were commemorated. The issues above were presented in the context of the Interwar period and the social trends of the time. The article uses the following methods: literary and critical analysis, as well as media and press content analysis and case study.

STRESZCZENIE

Czasopismo katolickie „Rodzina Polska” (1927–1939), wydawane przez Księżę Pallotynów w Warszawie, przedstawiało nie tylko kobietę w małżeństwie i rodzinie. Analiza zawartości periodyku dowiodła jej istotnej roli społecznej oraz zmianę wizerunku pod wpływem sytuacji politycznej. Prezentowano sylwetki kobiet pracujących w **różnych** zawodach pokazując, że panie mogły też obok mężczyzn osiągać sukcesy. Zabierano głos w dyskusji dotyczącej emancypacji kobiet, ich kształcenia, pracy, płac czy związków zawodowych. Przy okazji rocznic przypomniano działaczki kulturalne i społeczne, literatki, dziennikarki i królowe. Powyższa problematyka ukazana została w kontekście dwudziestolecia międzywojennego oraz **ówczesnych** trendów społecznych. Zastosowano następujące metody badawcze: analizy i krytyki piśmiennictwa, analizę zawartości prasy oraz *case study*.

KEYWORDS: *portrayal of women 1918–1939, „Polish Family”, family magazines, Catholic periodicals*

SŁOWA KLUCZOWE: *wizerunek kobiety 1918–1939, „Rodzina Polska”, czasopisma rodzinne, periodyki katolickie*

WPROWADZENIE

Sytuacja społeczna i polityczna w początkach II Rzeczypospolitej wpływała na postrzeganie roli kobiet, co spowodowało ich rosnącą aktywność w sferze ekonomicznej, kulturalnej i politycznej (Dufurat, 2016, s. 263–287; 2009, s. 278–280). Dekret Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego z 28 listopada 1918 r. wprowadził prawo wyborcze dla kobiet (Niewiadomska-Cudak, 2013, s. 49–66; Rakowska-Trela, 2018; Śliwa, 1996, s. 54; Szablicka-Żak, 2009, s. 179; Mazur, 1998–2009). Pomimo że zagadnienie równouprawnienia rozstrzygnięto również w Konstytucji marcowej z 1921 r., Ustawa o państwowej służbie cywilnej z 17 lutego 1922 r. wymagała zgody męża kobiety zamężnej na pełnienie służby państwowej (Żarnowski, 2000, s. 105). 29 marca 1926 r. Sejm Śląski przyjął ustawę celibatową, która ograniczyła nauczycielkom mężatkom możliwość pracy w szkole (Glimos-Nadgórska, 2000, s. 155–157). Uchylono ją dopiero w 1938 r. Ustawa o obywatelstwie państwa z 20 stycznia 1920 r. wprowadzała odmienne postanowienia dotyczące wejścia w związek małżeński kobiety z obcokrajowcem

(utrata obywatelstwa polskiego wraz ze zwolnieniem z pracy) i mężczyzny z cudzoziemką (żona otrzymywała obywatelstwo polskie). Ojciec dziecka miał ponadto decydujący głos w kwestii jego wychowania (Dufrat, 2020, s. 813). Zarobki kobiet były niższe niż wynagrodzenia mężczyzn (Piotrowska-Marchewa, 2016, s. 330). Proces emancypacji kobiet wspierały zmiany obyczajowości oraz kampania na rzecz edukacji seksualnej i świadomego macierzyństwa Tadeusza Boya Żeleńskiego (2021). Znaną feministką okresu dwudziestolecia międzywojennego współpracującą z Żeleńskim była Irena Krzywicka, założycielka dodatku do „Wiadomości Literackich” (1924–1939) pt. *Świadome macierzyństwo*.

Po wielkiej wojnie kobiety usamodzielniały się dzięki zdobywanemu doświadczeniu. W latach 20. i 30. powstały organizacje kobiece, w tym związki zawodowe, samopomocy, organizacje dobroczynne czy pełniące rolę społeczno-kulturową. Kobiety uczestniczyły nadal w życiu kulturalnym i narodowym. Panie pełniły funkcje redaktorek w czasopismach społeczno-kulturalnych i adresowanych do kobiet. W latach 1918–1939 nastąpił znaczny wzrost liczby tytułów prasowych, głównie warszawskich, o tym charakterze (Habielski, 2013). Do najważniejszych i najdłużej wydawanych należał „Bluszcz” (1865–1939) (Chwastyk-Kowalczyk, 2003; Gumuła 2013, s. 247–262; Kamińska, 1978, s. 105–131; 1977, s. 171–184). Istotną rolę odegrały także „Głos Kobiet” (1908–1939) (Dawidowicz, 2019, s. 57–71), „Kobieta Współczesna” (1927–1934) (Dołęgoska-Wysocka, 1982, s. 57–72; Chwastyk-Kowalczyk, 2019, s. 105–137), „Moja Przyjaciółka” (1934–1939) (Michalski, 2010, s. 265–279; Węgorowska, 2018, s. 183–199; Wodniak, 2020), „Pani” (1922–1925), „Świat Kobiety” (1924–1938). Na ich łamach publicystykę uprawiały przeważnie kobiety. Redaktorkami „Bluszcza” były Wanda Pełczyńska i Stefania Podhorska-Okołów, na jego łamach pisały natomiast Maria Szpyrkówna, Jadwiga Krawczyńska, Dioniza Wierciochowa, Julia Świtalska czy Herminia Naglerowa (Paczkowski, 1980, s. 280–284; Moczkoan, 2018, s. 197–209). O periodykach kobiecych, jak też samym wizerunku kobiety w poszczególnych okresach historycznych, ukazało się sporo opracowań (Bednarz-Grzybek, 2010; Koper, 2021; Maj, 2016, 2019; Wodniak, 2017). Szeroko omówiono problematykę kwestii kobiecej zarówno w polskiej (Fuszara, 2013; Kałwa, 2001; Łozowska-Marcinkowska, 2010; Niewiadomska-Cudak, 2020; Sioma, 2018),

jak i w zagranicznej literaturze przedmiotu w ramach *women's studies* (Knott, 2005; O'Dowd, 1995; Leeney, 2010; Musiał-Karg, 2016; Offen, 2000; Rendall, 1985; Taylor, 2004).

METODOLOGIA

Miesięcznik „Rodzina Polska” należał do grupy czasopism rodzinnych, które obok „czasopism dla kobiet” i „czasopism kobiecych” podejmowały kwestie interesujące głównie czytelniczki. Poruszano w nim nie tylko problematykę małżeństwa, rodziny i wychowania dzieci, ale także kwestie społeczne, zawodowe, edukacyjne, kulturalne czy literackie. Pomijam charakterystykę periodyku, gdyż dokonałam jej we wcześniejszych publikacjach (Kristanova, 2011, s. 283–301; 2009, s. 27–47).

W artykule przeprowadzono analizę zawartości pisma pod kątem postrzegania sylwetek kulturowych kobiet po odzyskaniu niepodległości przez Polskę. Redaktorka *Działu kobiecego* Lucyna Kotarbińska nakreśliła „pierwszorzędną rolę kobiety” w społeczeństwie. Konstatowała przy tym: „słuszne jej miejsce nie może się znajdować ani poniżej, ani powyżej normalnego poziomu. Nie może być niewolnicą, z czego wyzwoliło ją chrześcijaństwo, ale nie powinna być także lalką ani bawidełkiem” (Kotarbińska, 1928c, s. 62). Działalność pań odniosła jednocześnie do nauczania społecznego Piusa XI. Papież natomiast zwrócił uwagę, że ówczesne „zwyczaje i prawa otwierały kobiecie coraz szersze horyzonty kultury umysłowej, działalności społecznej i udziału w życiu obywatelskim”, gdzie powinna propagować wartości chrześcijańskie (por. Such-Pyrgiel, 2018, s. 43-48)

Czasopismo miało charakter katolicki i społeczno-kulturalny, a redakcja inspirowała się społeczną nauką Kościoła. Pomimo że w jego programie rodzinę pojmowano tradycyjnie, to w przekazie pisma widoczne było zastępowanie starych wzorców nowymi. Tematykę artykułu uzasadnia brak dotychczasowej analizy zawartości „Rodziny Polskiej” w aspekcie wizerunku kobiety dwudziestolecia międzywojennego. Zadano następujące pytania badawcze: w jaki sposób w miesięczniku przedstawiano sylwetki kobiet? Czy zaprezentowano je nie tylko jako żony i matki? Czy redakcja zwracała uwagę na ich rolę zawodową oraz osiągnięte sukcesy? Nie skupiono się na tradycyjnej roli małżeńskiej i rodzinnej ze względu na istniejący już w literaturze przedmiotu

artykuł (Michalski, 2018, s. 101–115). W opracowaniu przydatne były następujące metody badawcze: analiza zawartości prasy, analiza i krytyka piśmiennictwa, analiza porównawcza oraz studium przypadku. Przejrzano roczniki 1–13 „Rodziny Polskiej” za lata 1927–1939, przy czym ze źródeł prasowych wybrano zgodnie z zasadą *case study* materiały dotyczące wizerunku kobiet dwudziestolecia międzywojennego. Dokonano jednocześnie krytycznego wyboru literatury przedmiotu, która nawiązywała do podjętej problematyki oraz porównano treści przedstawione w czasopiśmie z tymi obecnymi w innych dostępnych źródłach.

SYLWETKI KOBIEŃ W „RODZINIE POLSKIEJ” (1927–1939)

W odpowiedzi na potrzebę i kryzys autorytetów w społeczeństwie polskim starano się na łamach „Rodziny Polskiej” przedstawiać odpowiednie wzorce osobowe kobiet (*Potrzeba autorytetu*, 1936, s. 289–290). Analiza źródeł prasowych dowiodła, że raczej opowiadano się za propagowaniem pozytywnego wizerunku niż krytykowaniem patologii społecznych, które jednocześnie dostrzegano. Sprawom pań w szczególności poświęcono kilkustronicowy *Dział kobiecy*, a w jego ramach cykl artykułów *Kobiety współczesne*. Wśród bohaterek przedstawionych biografii zdecydowaną większość stanowiły Polki. O cudzoziemkach i emigrantkach pisano zazwyczaj przy okazji osiągniętych przez nie sukcesów. Ze względu na niemożność utrzymania rodziny w warunkach powojennych pojawiła się też konieczność pracy zarobkowej kobiet, którą rozważano w kontekście politycznym i ustawodawczym państwa (Glimos-Nagorska, Gorzkiewicz, 2018, s. 71–85).

Zdawano sobie sprawę z problemów społecznych, dlatego też zwracano uwagę na „antyrodzinną i antyspołeczną” kwestię prostytucji, przestrzegano przed „korzystaniem z cudzej nędzy duchowej i materialnej” (*Świętości nie szargać*, 1937, s. 258). Zofia Zaleska w artykule „Powojenna kobieta” pytała: „Ciekawe byłoby wiedzieć, dlaczego nasi literaci za typ kobiety-Polki czasów współczesnych uważają wyłącznie osoby, spotykane na dancinгах, w modnych kurortach, restauracjach i... «innych kabaretach»”. Panom doradzała

„choćby przeglądanie poważnych pism kobiecych, jak *Bluszczu*, *Kobiety Współczesnej* czy *La Femme Polonaise*” (Zaleska, 1929, s. 123). Zachęcała także do odwiedzenia wystaw prac „ziemianek czy innych stowarzyszeń”, zalecała „przysłuchanie się obradom zjazdów” oraz poznanie „dzielnych powojennych kobiet”. Jej zdaniem wyznawały one zasadę „potrójnego wykształcenia”, na które składały się „fach zarobkowy, gospodarstwo domowe oraz praca społeczna” (Chociłowski, 2019). Ubolewała nad tym, że „dziwna moda literacko-dziennikarska” narzucała obraz ówczesnej Polki jako „damy dancinowej” oraz wypisywano o niej „co się komu podoba” i kreowano na „potwora moralnego” (Sioma, 2018, s. 241–254, s. 211–226, 473–490). Skierowała jednocześnie zarzut do „powojennych mężczyzn” o banalne opinie. Wśród nich znalazł się Aleksander Świętochowski, który w artykule opublikowanym na łamach „*Myśli Narodowej*” dokonał surowej oceny płci pięknej. Znany publicysta wypowiedział się następująco w kontekście organizowanych „konkursów piękności”: „Uzyskała pełnię praw obywatelskich, ale nie zrzekła się przywilejów obyczajowych, które dawniej wynagradzały jej brak równouprawnienia, wkroczyła we wszystkie dziedziny pracy i jednocześnie zachowała zwyczaj pasożytnictwa w stosunku do mężczyzny” (Świętochowski, 1929, s. 121). Zaleska konkludowała w odpowiedzi, że tępienie postaw ujemnych nie rozwiąże problemów społecznych: „Nie chodzi nam przecież o walkę, tylko o współpracę” (Zaleska, 1929, s. 123). Na koniec za godną polecenia lekturę uznała książkę Marii Grossek-Koryckiej *Świat kobiecy* (Warszawa 1928).

Przy okazji aktywności przewodniczącej Związku Pań Domu Izy Mandukowej i wytycznych doskonalenia gospodarczego kobiet pisano: „Gospodarstwo domowe jest zawodem i wymaga zawodowego wykształcenia [...]. Rynek pracy w okresie bezrobocia w Anglii wskazuje, że kobiety, gruntownie zaznajomione z gospodarstwem domowym, znajdują łatwo posady dobrze płatne” (*Wytyczne pracy p. Izy Mandukowej*, 1936, s. 247). Czytamy również, że w Polsce stanowiły one „więcej niż połowę ludności kraju i wydawały 80 procent dochodów oraz zarobków obywateli państwa” (*Wytyczne pracy...*, 1936, s. 247). Jako wzorzec dobrej gospodyni ukazano m.in. królową Belgii Astrid, pisząc o jej „przyrodzonej dobroci, szlachetności, prostocie i uczynności” oraz „gotowości do służby publicznej” (*Królowa Astrid*, 1935, s. 304). Chwalono ją za zdobyte przed zawarciem małżeństwa kwalifikacje

gospodarcze, umiejętność gotowania, szycia, pomocy bezrobotnym w ramach członkostwa Belgijskiego Czerwonego Krzyża (*Królowa Astrid*, 1937, s. 304–306).

Na rozpoczęcie serii portretów *Kobiet dzisiejszych* Kotarbińska oznajmiła czytelnikom: „wobec ogólnego chóru niezadowolonych z «dzisiejszej kobiety», wobec utyskiwań na jej bezdusność, nawet na jej niemoralność, chcemy dać szereg zupełnie obiektywnych sylwetek, o których się mało wie, a jeszcze mniej mówi” (Kotarbińska, 1928, s. 349). Zapowiedziała, że bohaterki portretów będą wykształcone, aktywne społecznie, obowiązkowe i poważne. Istotnie tak było, gdyż przedstawiono liczne pisarki, nauczycielki, dziennikarki i działaczki społeczne. Osobną grupę tworzyły kobiety zajmujące się nauką.

PISARKI, NAUCZYCIELKI, DZIENNIKARKI I DZIAŁACZKI SPOŁECZNE

O pisarkach i społeczniczkach w świetle wspomnień czy korespondencji wypowiadała się często redaktor Kotarbińska. W artykule zatytułowanym *Śladem poprzedniczek* przywołała sylwetki znanych polskich literatek. Zadała jednocześnie pytanie: „Wiek dziewiętnasty to wiek niewoli. Jak zachowywała się w nim kobieta?” (Kotarbińska, 1928, s. 285). Odnosząc się do problematyki kobiecej, podała godne naśladowania przykłady postaw oraz aktywności prozatorek i nauczycielek. Kobieta tego okresu, jak konstatowała, „miała zburzone gniazdo rodzinne”, zatem rozumiała znaczenie nauki, „wierząc, że tą bronią kiedyś wywalczy wolność”. Wraz z mężczyzną jej zdaniem „tworzyła jedną z najpiękniejszych kart epoki” (Kotarbińska, 1928, s. 285). Udział kobiet w walce narodowyzwoleniczej oraz ich wkład w zachowanie rodzimej kultury w czasie zaborów uważała za dziedzictwo godne uznania przez współczesnych.

Pod nagłówkiem *Z wiedzy, literatury i sztuki* donoszono o uzyskaniu w 1928 r. Nagrody Nobla w dziedzinie literatury przez „mało znaną” norweską pisarkę Sigrid Undset (1882–1949) (Undset, 2021). Jak stwierdzono, laureatka była „interpretatorką kobiety”, a w powieściach „stwarzała szlachetne charaktery” (*Sigrid Undset*, 1929, s. 12). Narrację prozy, jak czytamy w „Rodzinie

Polskiej”, ujmowała w sposób obiektywny „na tle dziejów własnej ojczyzny”. Psychologiczny charakter powieści odzwierciedlał jednocześnie osobiste wspomnienia pisarki. Analiza dorobku literackiego Undset dowiodła przekazu wartości moralnych, co wynikało z jej konwersji na katolicyzm w 1924 r. W innym artykule, upamiętniającym odniesiony przez pisarkę sukces literacki, zauważono „łączenie głębokiej religijności” z realizmem opisywanych bohaterów. Wyjaśniano to następująco: „autorka nie pozwala ponieść się sympatii i antypatii dla swych postaci powieściowych” (*Laureatka Nobla: Sygryda Undset*, 1929, s. 175). Odbiorcy miesięcznika dowiedzieli się także o polskim przekładzie Wandy Kragen nagrodzonej trylogii *Krystyna, córka Lawransa* (Warszawa 1929). Dzieło oceniono jako ciekawe i przeznaczone dla „dojrzałego oraz inteligentnego czytelnika” (*Laureatka Nobla...*, 1929). Kolejny tekst dotyczący biografii noblistki zamieszczony w czasopiśmie stanowił relację wywiadu przeprowadzonego z nią przez Władysława Burkatha. Spostrzeżeniem rozmówcy stała się jej „wiara i bezpośredniość”. „Prostota w stroju i sposobie bycia” wskazywały natomiast na „niemal zakonny” charakter pisarki (Burkath, 1936, s. 109). W artykule nie wspomniano natomiast o jej trudnych losach małżeńskich, rozwodzie i odejściu od męża ze względów religijnych.

„Wyjątkową Niemką” oraz „odważną indywidualistką” według Marii Ankiewiczowej była literatka i publicystka Elga Kern (1888–1955), która poświęciła Polsce książkę *Vom alten und neuen Polen* (Zürich 1931). Ta sama prozautorka w dwutomowym cyklu *Führende Frauen Europas* (München 1928–1929), stanowiącym „autobiografię niepospolitych kobiet”, opisała „swoje wrażenia” po spotkaniach z przedstawicielkami europejskiego „ruchu kobiecego”. Wśród nich znalazły się Maria Skłodowska-Curie (1867–1934), niemiecka pisarka i filozof Ricarda Huch (1864–1947), pierwsza norweska profesor zoologii Kristine Bonnevie (1872–1948) oraz włoska działaczka Margueritta Sarfatti, które zaimponowały znanej feministce „wszechstronnością umysłu i logicznością sądów” (Ankiewiczowa, 1931, s. 316). Stanowiły też przykłady kobiet, które odniosły sukcesy w okresie dwudziestolecia międzywojennego.

Redaktorka *Działu kobiecego* w Helenie Paderewskiej (z rodziny baronów Rosen) (1856–1934), żonie polskiego kompozytora i premiera, dostrzegła kobietę „żelaznej woli”, „wytrwale zwalczającą przeszkody” i „dotrzymującą słowa” (Kotarbińska, 1934, s. 91–92). Z artykułu dowiadujemy się również

o założeniu przez nią Polskiego Białego Krzyża. Kotarbińska w patetycznym tonie stwierdzała: „wśród wojennej zawieruchy głodnych karmiła, nagich odziewała, bliźnich kochała” (Kotarbińska, 1934, s. 91–92). Tworząc pomnikową sylwetkę, podobnie jak w przypadku Undset, nie wspomniano o jej pierwszym zamążpójściu ani o trudnościach rodzinnych.

Podczas prezentowania wzorców osobowych kobiet podkreślano często tradycyjne wychowanie w duchu patriotycznym. Postać Anny z Działyńskich Potockiej (1846–1926) ukazana została w świetle wydanego *Mojego pamiętnika* (Kraków 1927), który Tomasz Łubieński nazwał „unikatem we współczesnej literaturze obyczajowej” (Łubieński, 1928, s. 304). Przedstawione w nim tradycje rodzinne, narodowe, umysłowe i religijne, jak stwierdził publicysta, stworzyły odpowiednie warunki do wychowania osobowości późniejszej patriotki i społeczniczki. Stąd też miały wynikać jej liczne i różnorodne inicjatywy edukacyjne, dobroczynne czy oświatowe. Autor artykułu o „Ostatniej z Działyńskich” zaznaczył, że „oprócz nawiedzania chorych, pocieszania cierpiących” zajmowała się szerzeniem czytelnictwa, zakładaniem szkół dla ludu oraz organizowaniem warsztatów rzeźbiarskich. Wraz z mężem powołała do życia „towarzystwa zaliczkowe, sklepy spółkowe, stowarzyszenia rzemieślnicze”. Przyczyniła się też, zdaniem piszącego, do przełamywania „społecznych uprzedzeń sfer posiadających” (Łubieński, 1928, s. 304).

Po śmierci powieściopisarki i działaczki narodowej Hanny Krzemienieckiej (1866–1930) na łamach periodyku pisano: „dom jej był placówką kultury i obyczaju polskiego” (*Z wiedzy, literatury i sztuki*, 1930, s. 149). Udzielała pomocy ofiarom wojny, a w okresie międzywojennym dostrzegła niebezpieczeństwo komunizmu, o czym wypowiadała się w artykułach i broszurach. W „Rodzinie Polskiej” ukazano jej sylwetkę na wzór „dobrej matki-Polki”. Zwrócono uwagę także na jej dorobek literacki, wspominając o nagrodzie otrzymanej w konkursie jubileuszowym „Kuriera Warszawskiego” za powieść *Lecą wichry* (Poznań 1923).

Redakcja „Rodziny Polskiej” zapoznała też czytelników z dorobkiem literackim Wandy Miłaszewskiej (1894–1944), żony dramaturga, tłumacza i publicysty Stanisława Miłaszewskiego. Z tekstu dowiadujemy się o jej stałej współpracy z „Bluszczem” oraz o pełnieniu funkcji redaktora działu teatralnego tygodnika w latach 1921–1928. Nadmieniono ponadto, że została

nagrodzona w konkursie „Przewodnika Katolickiego” za powieść *Młyn w Bożej Woli* (Poznań 1930) (Kotarbińska, 1929, s. 189).

Pięćdziesięciolecie pracy społecznej Lucyny Kotarbińskiej (1858–1941) uczciła na łamach pisma Halina Rostafińska-Choynowska. Doceniła jej pracę redaktorską w czasopismach kobiecych, m.in. „Naszym Domu” (lata 1905–1918), aktywność w rozwoju Związku Chrześcijańskich Rękodzielników „Dźwigni” oraz liczne odczyty nawołujące do obrony Warszawy w 1920 r. i podczas plebiscytu na Śląsku rok później. Nie pominęła także działalności kulturalnej i towarzyskiej u boku dyrektora Teatru Miejskiego w Krakowie Józefa Kotarbińskiego. Wspomniała o wydanej przez nią książce *Wokoło Teatru* (Warszawa 1929) oraz zorganizowaniu pierwszej stołecznej wystawy prac kobiet. Opisała trudny a zarazem jakże aktywny życiorys jubilatki. Dowiadujemy się zatem, że osierocona w wieku 17 lat, pracowała jako nauczycielka języka rosyjskiego, natomiast po śmierci pierwszego męża samodzielnie utrzymywała się z lekcji rysunku i malowania na porcelanie. Prowadziła Szkołę Sztuki Stosowanej w Krakowie. Z artykułu wiadomo również, że jubileusz Kotarbińskiej świętowano w „Dźwigni” oraz Towarzystwie Literatów i Dziennikarzy, gdzie dobrze znano jej działalność (Rostafińska-Choynowska, 1930, s. 371). Zaprezentowano pochwalny i pomnikowy wizerunek społeczniczki obdarzonej „hartem ducha”. Po raz drugi redakcja czasopisma przypomniała sylwetkę Kotarbińskiej z okazji przyznania jej złotego krzyża zasługi za działalność w Lidze Morskiej i Kolonialnej. Wyróżniona została także za pracę społeczną i obywatelską dekretem Prezydenta Rzeczypospolitej z 1937 r. Napisano o jej pochodzeniu z rodziny o narodowej i patriotycznej tradycji. Wspomniano również o odczytach i pogadankach w Narodowej Organizacji Kobiet, której była członkinią (*Hołd zasłudze*, 1937, s. 270). Osoba Kotarbińskiej była dowodem na honorowanie kobiet w dwudziestoleciu międzywojennym.

Redaktorkę Zofię z Borakowskich Zaleską (1895–1974) zaprezentowano jako wszechstronnie wykształconą osobę. Studiowała malarstwo, jak donoszono, a w 1923 r. ukończyła Szkołę Nauk Politycznych i Społecznych w Warszawie. Wcześniej uzyskała dyplom szkoły ogrodniczo-pszczelarskiej w stolicy oraz uczestniczyła w kursach pielęgniarstwa i katechezy. Jak dowiadujemy się z łamów miesięcznika, uprawiała również wiele sportów: wioślarstwo,

jazdę konną, kolarstwo i gimnastykę. W czasie I wojny światowej pracowała jako sanitariuszka. Zaangażowana w pracę społeczną i zarobkową, zakładała jednocześnie liczne koła, była urzędniczką i dziennikarką. Została też członkinią Narodowej Organizacji Kobiet oraz pełniła różne funkcje organizacyjne. Prelegentka licznych odczytów o tematyce społecznej oraz późniejsza posłanka na Sejm III kadencji w II RP (Majchrowski, 1994). Ponadto stała współpracowniczką redakcji „Posiewu”, „Głosu Ludu”, „Polaka-Katolika”, „Rzeczypospolitej”, a od 1927 r. członkini zespołu „Kuriera Warszawskiego”. Pisała także w „Bluszczu” i „Rodzinie Polskiej”. Kotarbińska doceniła ją za pracowitość i odpowiedzialność.

Odmiernym przykładem godnym naśladowania stała się dziennikarka Jadwiga Kiewnarska (1901–1938), podpisująca felietony o modzie w czasopiśmie kobiecych pseudonimem Well. O niej napisano: „nie kończyła uniwersytetu, nie robiła doktoratu, nie wysłuchiwała niezliczonej ilości kursów, jak to robiły jej młode poprzedniczki” (Kotarbińska, 1929b, s. 156). Otrzymała za to staranne wykształcenie w domu rodzinnym oraz „znała języki i dużo czytała”. Podkreślono, że „trudem i pracą” zdobyła niezależność oraz uznanie w środowisku dziennikarskim jako stała współpracowniczka „Kurieru Warszawskiego”. Uprawiała jednocześnie publicystykę w czasopiśmie kobiecych.

Do grona nauczycielek i osób na kierowniczych stanowiskach, co wiadomo z zawartości miesięcznika, należała też Zofia Iwaszkiewiczowa. Ucząca w gimnazjum i na tajnych kursach dla dorosłych, kierowała sekcją oświatową pozaszkolną magistratu m.st. Warszawy. Była członkinią zarządów Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego i Rady Narodowej Polek. Na łamach „Rodziny Polskiej” wypowiediano się o niej następująco: „Młoda, ładna, energiczna, pogodna, pełna zapału do pracy, z najgorętszym sercem dla sprawy publicznej i dobra kraju” (Kotarbińska, 1930, s. 27).

We wspomnianym cyklu *Kobiety dzisiejsze* znalazła się również mniej znana postać społeczniczki Haliny Dorii Dernałowicz (1894–1980), założycielki Stowarzyszenia dla Dziewcząt Wiejskich. Poznajemy ją jednocześnie od 1923 r. jako przewodniczącą Młodych Ziemianek, a od 1926 r. jako aktywistkę w Sekcji Młodych Międzynarodowej Unii Katolickich Związków Kobiecych (Kotarbińska, 1929d, s. 93). Powodem do wspomnień w periodyku był również

zgon Heleny Gałęckiej, „mistrzyni cechu krawieckiego”, działaczki „Dźwigni” oraz organizatorki zrzeszeń i kursów na prowincji. Zdaniem Kotarbińskiej „rozumiała sytuację kobiet pracujących”, dbała o „dostarczenie pracy” i „godziwej rozrywki”. Poznajemy również jej inicjatywę otwarcia biblioteki (Kotarbińska, 1937, s. 137).

KOBIETA NAUKOWIEC

Cykl artykułów *Kobiety dzisiejsze* zapoczątkowano zaznajomieniem z doktorem filozofii Marią Śliwińską-Zarzecką (1896–1977). Z opisu edukacji dowiadujemy się o jej nauczaniu historii, licznych odczytach i pogadankach w Katolickim Związku Polek, Narodowej Organizacji Kobiet, Stowarzyszeniu Rzemieślników Chrześcijan, w „Rozwoju”, Białym Krzyżu, Stowarzyszeniu Młodzieży Polskiej. Po uzyskaniu doktoratu w 1928 r. Śliwińska-Zarzecka objęła stanowisko dyrektora w Szkole Pracownic Społecznych w Warszawie, założonej przez Polską Macierz Szkolną (Kotarbińska, 1928, s. 349–350). Była przykładem kobiety naukowca a zarazem aktywistki społecznej.

Do grona kobiet naukowców przedstawionych w „Rodzinie Polskiej” należała również doktor Melania Lipińska, która odbyła studia za granicą (Zaleska, 1931, s. 314). O niewidomej uczoney dowiadujemy się z okazji uzyskania przez nią nagrody Akademii Medycznej w Paryżu (Prix comte Léopold Hugo) w 1931 r. Za najlepszą książkę w dziedzinie historii medycyny uznano wówczas *Les femmes et le progrès des sciences médicales* (Paryż 1930) jej autorstwa. Wyróżniona została również, jak donoszono w piśmie, w ramach Prix Montoyou. Pisano o tym, gdyż prowadziła badania w środowisku sceptycznie nastawionym do zawodowej pracy kobiet w medycynie. Czytamy także, że Lipińska zamieściła w swej książce rozdział o działalności Polek na gruncie nauk medycznych. Przypomniała m.in. zasługi Elżbiety Drużbackiej, Józefy Joteyko i Marii Skłodowskiej-Curie.

KOBIEТЫ NA EMIGRACJI

W innym artykule zamieszczonym w „Rodzinie Polskiej” zachęcano panie do zrzeszania się na wzór Amerykańskiego Związku Kobiet Polek w kontekście „gnębiącej sytuacji ekonomicznej”. „Organizacja życia zbiorowego” miała pomóc, jak informowano, obronie praw zawodowych płci pięknej, współpracy, „zwalczania bezrobocia” i „propagandy samowystarczalności” (Kotarbińska, 1931, s. 313). W kręgu zainteresowania publicystów miesięcznika pozostawała również sytuacja polskich emigrantek. Uświadamiano przede wszystkim rolę kobiet na obczyźnie, związki z językiem, kulturą, patriotyzmem i religią. Opisywano m.in. trudności w poszukiwaniu przez nie pracy w Nowym Jorku: „zdane są częstokroć na marne traktowanie przez obsługę męską [...]. Los samotnej kobiety polskiej na początku jej kariery amerykańskiej nie należy do szczęśliwych, gdyż czeka ją tam ciężka praca fizyczna” (Kneblewski, 1928, s. 51; zob. Weatherford, 1986). Była ona też niskopłatna. Kobiety na emigracji licznie uczestniczyły w Związku Polek w Chicago, na czele którego stała Emilia Napieralska.

Oprócz nakreślenia niedoli samotnych kobiet, przedstawiono liczne osiągnięcia Polek za granicą. Do kobiet sukcesu należały m.in. Marta Mazurowska, kierownik szkoły w Buffalo, i Marcelina Sembrich-Kochańska, jedna z najśłynniejszych polskich śpiewaczek operowych (por. *Słownik biograficzny teatru polskiego*, 1973), aktorka Pola Negri czy tancerka Lunia Nester (według innych źródeł Nestor) (zob. Seller, 1975, s. 59–70; Teler, 2020).

Na łamach pisma podkreślano również istotną rolę siostr zakonnych w nauczaniu i wychowaniu młodzieży polonijnej. Wśród nich były nazaretanki, felicjanki, zmartwychwstanki i józefinki. W szczególności zauważano „czynną i bezinteresowną” aktywność płci pięknej w „bractwach kościelnych, żywych różańcach, towarzystwach dobroczynnych”. Dostrzeżono też lepsze wykształcenie w kolejnym pokoleniu emigrantów, czyli „córek od matek”. Konkludowano przy tym: „kobiety w prowadzeniu swoich grup, oddziałów, czy sekcji poczynają sobie nie gorzej od mężczyzn” (Kneblewski, 1928, s. 51–53).

WNIOSKI

Analiza materiałów prasowych wykazała duże powinowactwo ich wydźwięku z tonem ówczesnej publicystyki endeckiej (część z hasłami „Bóg i Ojczyzna” „Matka Polka” „posłannictwo narodowe”). Sylwetki kobiet często przedstawiano w świetle wspomnień lub przy okazji wydanych książek. Zwracano uwagę na ich osiągnięcia zawodowe i nagrody, jak też problemy i trudności. Wśród nich znalazły się w zdecydowanej większości Polki, ale nie zabrakło także wizerunków cudzoziemek i emigrantek. Szczególnie interesowano się kobietami wykształconymi, które udzielały się na polu społeczno-oświatowym, kulturalnym i związkowym. Ceniono je za patriotyzm i zaangażowanie w sprawach narodowych. Ukazywano je jednocześnie jako dobre towarzyszki swoich mężów. Niektóre z nich, jak Kiewnarska, Kotarbińska czy Zaleska, związane były dziennikarsko z „Rodziną Polską”. W kręgu zainteresowań pozostawały również pisarki, o dziełach których wyrażano się jedynie pochwalnie. Zasadniczo brakowało krytycznych wypowiedzi na temat kobiet i ich życiorysów. Czasami ukrywano wprost przed czytelnikami będące ich udziałem konflikty czy pierwsze nieudane małżeństwa. Z założenia redakcja obok znanych postaci prezentowała mniej znane.

W „Rodzinie Polskiej” pisano również o działalności społecznej oraz oświatowej kobiet z rodów arystokratycznych i szlacheckich. Redakcja przedstawiała także sylwetki znanych feministek i kobiet zajmujących się tzw. kwestią społeczną. Szczególnym zainteresowaniem publicystów miesięcznika cieszyły się pisarki. Powiadamiano czytelników na bieżąco o ich sukcesach i nagrodach. Uwzględniano przy tym autorki, które uzyskały najbardziej prestiżową Nagrodę Nobla, jak i te mniej znaczące i pozostające w kręgu odbiorców jednego tytułu prasowego.

Odpowiadając na zadane na początku artykułu pytania o wizerunek kobiet dwudziestolecia międzywojennego w wybranym piśmie, należy zauważyć, że ukazano je na tle dokonanych przemian społecznych i politycznych lat 1918–1939. W okresie II Rzeczypospolitej Polki nie musiały już uczestniczyć w walce o niepodległość kraju, mogły zatem zaangażować się bardziej w sferze kultury, a także społecznie, zawodowo i związkowo. Postrzegano je zatem nie tylko przez pryzmat roli żony i matki, jakkolwiek pozostawało to ich podstawowym powołaniem. Doceniano jednocześnie ich edukację oraz ogólny rozwój talentów.

REFERENCES

- Ankiewiczowa, M. (1931). *Wyjątkowa Niemka*. „Rodzina Polska”, nr 10, s. 316.
- Bednarz-Grzybek, R. (2010). *Emancypantka i patriotka. Wizerunek kobiety przełomu XIX i XX wieku w czasopiśmie Królestwa Polskiego*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Burkath, W. (1936). *Sigrida Undset na tle swojego kraju*. „Rodzina Polska”, nr 4, s. 109.
- Chociłowski, J. (2019). *Niezwykłe kobiety Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Akurat.
- Chwastyk-Kowalczyk, J. (2019). *Agitacja obywatelska przed – i powyborcza 1928 roku na łamach „Kobiety Współczesnej”*. „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych”, nr 6, s. 105–137.
- Chwastyk-Kowalczyk, J. (2003). *„Bluszcz” w latach 1918–1939. Tematyka społeczna oraz problemy kultury i literatury*. Kielce: Wydaw. Akademii Świętokrzyskiej.
- Dołęgowska-Wysocka, M. (1982). *Tygodnik „Kobieta Współczesna” 1927–1934*. „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, nr 3–4, s. 57–72.
- Dawidowicz, A. (2019). *Problematyka polityki i polityków na łamach „Głosu Kobiet”, czasopisma dla kobiet wydawanego w latach 1908–1939*. W: M. Dajnowicz i A. Miodowski (red.), *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Polityka w prasie kobiecej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 57–71.
- Dufurat, J. (2016). *Dyskusje wokół działalności Centralnego Wydziału Kobięcego PPS i miejsca kobiet w ruchu socjalistycznym w latach 1918–1939*. W: T. Kulak i M. Dajnowicz (red.), *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, s. 263–287. ISBN 9788394616625.
- Dufurat, J. (2009). *Jak włączyć kobiety w świat działań publicznych? Problemy organizacyjne Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939)*. W: A. Janiak-Jasińska i in. (red.), *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 r. (na tle porównawczym)*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, s. 278–280.
- Dufurat, J. (2020). *W okresie powolnej modernizacji. Kobieta w II Rzeczypospolitej próba bilansu*. „Prace Historyczne”, nr 4, s. 813.
- Fuszara, M. (2013). *Kobiety, wybory, polityka*. Warszawa: Fundacja Instytut Spraw Publicznych.
- Gorzkiwicz, N. (2018). *Czasopismo „Bluszcz” a aktywność zawodowa kobiet w latach 1926–1928*. W: R. Sioma (red.), *Kobięce dwudziestolecie 1918–1939*. Toruń: Wydawnictwo UMK, s. 71–85.
- Gumuła, T. (2013). *Udział kobiet w edukacji i opiece na łamach tygodnika „Bluszcz” w latach 1918–1939*. W: I. Michalska i G. Michalski (red.), *Addenda do dziejów oświaty. Z badań nad prasą Drugiej Rzeczypospolitej*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 247–262.

- Habielski, R. (2013). *Wolność czy odpowiedzialność? Prasa i polityka w II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR.
- Hold zasłudze. P. Lucyna Kotarbińska otrzymała złoty krzyż zasługi*. (1937). „Rodzina Polska”, nr 6, s. 270.
- Kałuża, D. (2001). *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej. Dylematy środowisk kobiecych*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”.
- Kamińska, K. (1978). *Kwestia kobieca na łamach „Bluszczu” (1865–1885)*. „Prace Polonistyczne”, seria 34, s. 105–131.
- Kamińska, K. (1977). *Zofia Węgierska przyjaciółka poetów i paryska korespondentka „Bluszczu”*. „Prace Polonistyczne”, seria 33, s. 171–184.
- Kneblewski, W. (1928). *Kobieta polska na wychodźstwie*. „Rodzina Polska”, nr 2, s. 51–53.
- Knott, S., Taylor, B. (red.). (2005). *Women, Gender and Enlightenment*. Basingstoke: Palgrave.
- Kotarbińska, L. (1931). *Ile nas należy do związków kobiecych?*. „Rodzina Polska” nr 10, s. 313.
- Kotarbińska, L. (1928). *Kobiety dzisiejsze*. „Rodzina Polska”, nr 11, s. 349–350.
- Kotarbińska, L. (1929b). *Kobiety dzisiejsze*. „Rodzina Polska”, nr 5, s. 156.
- Kotarbińska, L. (1929c). *Kobiety dzisiejsze*. „Rodzina Polska”, nr 6, s. 189.
- Kotarbińska, L. (1929d). *Halina Doria Dernałowicz*. „Rodzina Polska”, nr 3, s. 93.
- Kotarbińska, L. (1928b). *Śladem poprzedniczek*. „Rodzina Polska”, nr 9, s. 285.
- Kotarbińska, L. (1930). *Kobiety dzisiejsze*. „Rodzina Polska”, nr 1, s. 27.
- Kotarbińska, L. (1937). *Korna służebnica Boga i Ojczyzny*. „Rodzina Polska”, nr 3, s. 137.
- Kotarbińska, L. (1928c). *Ks. Jan Szmigielski o sprawie kobiecej*. „Rodzina Polska”, nr 2, s. 62.
- Kristanova, E. (2011). *Ilustrowany miesięcznik społeczno-kulturalny i literacki „Rodzina Polska” (1927–1939). Ogólna charakterystyka pisma*. W: E. Andrzyśiak (red.). *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-biograficzne*. Łódź, s. 283–301.
- Kristanova, E. (2009). *Reklama książki na łamach „Rodziny Polskiej” (1927–1939)*. „Toruńskie Studia Bibliologiczne”, nr 2, s. 27–47.
- Królowa Astrid*. (1935). „Rodzina Polska”, nr 10, s. 304.
- Królowa Astrid*. (1937). „Rodzina Polska”, nr 10, s. 304–306.
- Leeney, C. (2010). *Irish Women Playwrights 1900–1939. Gender and Violence on Stage*. New York: Peter Lang.
- Laureatka Nobla: Sygryda Undset*. (1929). „Rodzina Polska”, nr 6, s. 175.
- Łozowska-Marcinkowska, K. (2010). *Sprawy niewieście. Problematyka czasopism kobiecych Drugiej Rzeczypospolitej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Łubieński, T. (1928). *Z najnowszych pamiętników*. „Rodzina Polska”, nr 10, s. 304.

- Maj, E. (2016). *Wzorce aktywności kobiet w Narodowej Demokracji (1893–1939)*. W: T. Kulak, M. Dajnowicz (red.). *Drogi Kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, s. 147–171.
- Maj, E. (2019). *Wzorzec parlamentarzystki w prasie dla kobiet w Polsce międzywojennej*. „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych”, nr 6, s. 73–104.
- Majchrowski, J. (red.). (1994). *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*. Zaleska Zofia. Warszawa: BGW, t. 2, s. 483.
- Mazur, G. (red.). (1998–2009). *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. 1–4. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Michalski, G. (2018). *Miejsce i zadania kobiety w rodzinie katolickiej w przekazie miesięcznika „Rodzina Polska”*. „Wychowanie w Rodzinie”, nr 1, s. 101–115.
- Moczkodan, R. (2018). *Recenzentki „Wiadomości Literackich”, czyli pytanie o to, czy jest możliwa ucieczka od „pospolitego dwugłosu płci”*. W: R. Sioma (red.). *Kobięce dwudziestolecie 1918–1939*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 197–209.
- Musiał-Karg, M., Lesiewicz, E. (2016). *Women’s Role and Their Participation in Public Life of the Visegrad Countries*. Poznań–Ústi nad Labem: Faculty of Political Science and Journalism Press, Adam Mickiewicz University.
- Niewiadomska-Cudak, M. (2020). *Kobięty w samorządowych wyborach prezydenckich w Polsce w latach 2002–2018*. Warszawa: Wydawnictwo AEH.
- O’Dowd, M., Wichert, S. (red.). (1995). *Chattel, Servant or Citizen. Women’s Status in Church, State and Society*. Belfast: Institute of Irish Studies, Queen’s University of Belfast.
- Offen, K. (2000). *European Feminisms 1700–1950. A Political History*. Stanford: Stanford University Press.
- Paczkowski, A. (1980). *Prasa polska 1918–1939*. Warszawa: PWN, s. 280–284.
- Piotrowska-Marchewa, M. (2016). *Nauczycielki polskich szkół powszechnych i średnich w życiu politycznym II Rzeczypospolitej*. W: T. Kulak i M. Dajnowicz (red.). *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, s. 330.
- Potrzeba autorytetu*. (1936). „Rodzina Polska”, nr 9, s. 289–290.
- Rakowska-Trela, A. (2018). *100 years of women suffrage in Poland. From the fight for political rights to gender quotas*. „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, nr 6, s. 261–271.
- Rendall, J. (1985). *The Origin of Modern Feminism. Women in Britain, France and the United States 1780–1960*. Basingstoke: Lyceum Books.
- Rostafińska-Choynowska, H. (1930). *Lucyna Kotarbińska*. „Rodzina Polska”, nr 12, s. 371.
- Sapia-Drewniak, E. (2009) (red.). *Towarzystwa społeczne i ich działalność oświatowa. Konteksty historyczne i teraźniejszość*. Dąbrowa Górnicza: Wyższa Szkoła Biznesu, s. 179.

- Seller, M.S. (1975). *Beyond the Stereotype. A new Look at the Immigrant Woman 1880–1924*. „The Journal of Ethnic Studies”, No. 3, s. 59–70.
- Sigrid Undset. (1929). „Rodzina Polska”, nr 1, s. 12.
- Sioma, R. (2018). *Kobiece dwudziestolecie 1918–1939*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Stala, J. (2019). *New Challenges for the Catholic Vision of the Vocation of Women and Men*. „The Person and the Challenges”, No. 2, s. 135–148, DOI: <http://dx.doi.org/10.15633/pch.3455>.
- Such-Pyrgiel, M. (2018). *Spółeczny wymiar życia singli. Studium socjologiczne*. Wyd. WSGE, Józefów.
- Szablicka-Żak, J. (2009). *Aktywność działaczy oświatowych w Parlamencie II Rzeczypospolitej*. W: E. Śliwa, M. (1996). *Kobiety w parlamencie II Rzeczypospolitej*. W: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Kobieta i świat polityki. W niepodległej Polsce 1918–1939*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, s. 54.
- Świętochowski A. (1929). *Liberum veto*. „Myśl Narodowa”, nr 8, s. 121.
- „Świętości nie szargać!”. (1937). „Rodzina Polska”, nr 9, s. 258.
- Taylor, B. (2004). *Feminists versus Gallants. Manners and Morals in Enlightenment Britain*, „Representations”, No. 87, s. 125–148.
- Teler, M. (2020). *Zapomniani artyści II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo CM.
- Weatherford, D. (1986). *Foreign and Female. Immigrant Women in America 1840–1930*. New York.
- Wodniak, K. (2020). *Moja Przyjaciółka (1934–1939). Przebój prasowy znińskich Zakładów Wydawniczych Alfreda Krzyckiego*. Żnin, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Wodniak, K. (2017). *Polska prasa kobieca międzywojnia w zasobach sieciowych – rekonstrucja badawcza*. W: P. Siuda, J. Gomoliszek (red.). *Internet – wybrane przykłady zastosowań i doświadczeń*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra, s. 127–153.
- Wytyczne pracy p. Izy Mandukowej. (1936). „Rodzina Polska”, nr 7, s. 247.
- Zaleska, Z. (1931). *Polki na szerokim świecie*. „Rodzina Polska”, nr 10, s. 314.
- Zaleska, Z. (1929). *Powojenna kobieta*. „Rodzina Polska”, nr 4, s. 123
- Z wiedzy, literatury i sztuki. Ś. p. Hanna Krzemieniecka. (1930). „Rodzina Polska”, nr 5, s. 149.
- Żarnowska, A., Szwarc, A. (red.). (2000). *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, s. 105.
- Żarnowski, J. (2000). *Kobiety w strukturze społeczno-zawodowej Polski międzywojennej*. W: T. Żeleński Boy, (2020). *Piekło kobiet*. Warszawa: Wydawnictwo CM.